

Соціальна складова в перехідній економіці України

Осташко Т.О., к.е.н.

Інститут економічного прогнозування НАН України

СТРУКТУРА ДОХОДІВ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Аналізуються розміри та структура доходів різних соціальних груп сільського населення. Показано, що найважливішим джерелом доходів сільських сімей стали доходи від особистих підсобних господарств. Досліджено рівень товарності і перспективи розвитку особистих підсобних господарств у зв'язку з реформуванням аграрного сектора.

Методологічні особливості дослідження доходів сільських домогосподарств. Дослідження доходів сільських домогосподарств пов'язано з рядом методологічних складностей.

По-перше, повні і невикривлені дані щодо доходів сільських домогосподарств важко отримати шляхом аналізу офіційних статистичних джерел через переважання у структурі доходів “неформальних” доходів. У контексті концепції “неформальної” економіки, що використовується економістами для визначення неформальних стратегій виживання в умовах кризових явищ перехідної економіки, сучасне село є суцільною мережею родинних і локальних зв'язків, спрямованих на виживання і взаємопідтримку [1]. А особисті підсобні господарства (ОПГ) селян мають всі ознаки неформальної (за іншим визначенням, екстраполяної) економіки: спрямованість на виживання, а не на отримання прибутку і накопичення капіталу; доступність і використання переважно сімейних ресурсів; незареєстрована підприємницька діяльність, що дотримується стратегії уникання стосунків з державою. Отже, точні дані щодо реальних доходів сільських домогосподарств можна отримати лише шляхом вибірових опитувань самих членів домогосподарств.

По-друге, навіть офіційні джерела нарахованих доходів важко оцінити через великі (понад року) затримки з виплатою заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах. Оцінка ускладнюється ще й тим, що частина заробітної плати виплачується в натуральній формі, тобто продуктами і ресурсами.

По-третє, дані, отримані безпосередньо від самих членів домогосподарств, також не можна вважати цілком репрезентативними. Це пояснюється декількома причинами. Перша з них полягає у тому, що людям, особливо похилого віку, важко точно підрахувати розміри доходів домогосподарства, особливо ті, що отримані від різних “офіційних” та “неофіційних” видів

діяльності. Адже доходи бувають випадкові, непевні, незначні, а вартість послуг, допомоги людям важко оцінити. Друга причина полягає в особливості психології людей, які природно не можуть бути цілком відвертими, коли їх детально випитують про їх реальні доходи. Члени домогосподарства не мають впевненості, що ці дані не будуть використані з метою оподаткування доходів від ОПГ. Ніякі запевнення інтерв'юєрів не здатні вгамувати ці сумніви. Оцінка ускладнюється ще й тим, що (і це не секрет) поширене таке прикре явище, як розкрадання майна сільсько-господарських підприємств.

Інформаційна база дослідження. Отже, детальна інформація щодо доходів сільських домогосподарств може бути отримана лише шляхом їх вибірових обстежень і опитувань членів сільських домогосподарств. Починаючи з 1999 р., Держкомстат України почав проводити нові обстеження домогосподарств, у тому числі і сільських. Обстеження проводяться також за фінансової підтримки міжнародних організацій. Прикладом може бути польове дослідження, що було здійснене у листопаді 1998 р. при спільному фінансуванні Центром приватизації та економічної реформи в АПК (ЦПЕР, проект Агентства США з міжнародного розвитку) і Всесвітнім банком. Дослідження мало комплексний характер: збиралися дані щодо реструктурованих і нереструктурованих сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і сільських домогосподарств. У вибірку увійшли 20 сільських громад. Результати дослідження структури доходів сільських сімей були опубліковані у звіті ЦПЕР [2].

Структура доходів сільських сімей вивчалася також у ході досліджень, що проводилися Проектом приватизації землі та реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) в Україні Міжнародної фінансової корпорації (МФК). Саме даними цих досліджень ми скористаємося для аналізу структури доходів сільських домогосподарств України, оскільки, по-перше, дані Проекту збиралися протягом 1996–2000 рр., отже дозволяють простежити динаміку і зміни у структурі доходів, а по-друге, дослідження доходів сільських домогосподарств здійснювалось з урахуванням чинників, пов'язаних з реформуванням аграрного сектора.

Проект приватизації землі та реорганізації КСП в Україні здійснювався на запрошення Уряду України у 1995–2000 рр. Міжнародною фінансовою корпорацією за фінансової підтримки Британського урядового Фонду Ноу-Хау, скандинавських країн (Данії, Норвегії та Швеції), Японії, Канадського Агентства з міжнародного розвитку та уряду Нідерландів. У ході виконання Проекту здійснювався соціально-економічний моніторинг процесів, що відбуваються у сільському середовищі, – в сільськогосподарських підприємствах, фермерських господарствах, домогосподарствах, соціальній сфері. Важливо, що по завершенні Проекту дані соціального моніторингу були опубліковані для широкого використання науковцями, урядовими структурами і фахівцями сільського господарства, отже можуть використовуватися для подальшого аналізу [3; 4]. Хоча опубліковані дані стосуються переважно соціально-економічних наслідків реорганізації КСП, в ході щорічних масових соціологічних досліджень вивчалися також проблеми сільських домогосподарств. Адже рівень матеріального добробуту сільських сімей та значення різних джерел його підтримки, особливо тих, що прямо

пов'язані з сільгосппідприємством, – це фактори, що безпосередньо впливають та впливатимуть на ставлення селян до аграрних перетворень.

Загальнонаціональні дослідження, проведені на замовлення Проекту приватизації землі та реорганізації КСП в Україні у 1998, 1999 та 2000 рр., мали, зокрема, на меті визначення розподілу доходів сільських домогосподарств, ролі різних джерел доходів, перспектив розвитку особистих підсобних господарств.

Демографічна характеристика сільських домогосподарств. Опитування проводилися серед членів КСП, або членів реорганізованих сільгосппідприємств (як працівників, так і пенсіонерів), отже демографічні дані стосуються саме їх сімей. Враховуючи, що у переважній більшості сільське населення України зайняте саме у сільськогосподарському виробництві, зібрані дані щодо домогосподарств колишніх членів КСП, а зараз переважно членів реформованих сільгосппідприємств можна вважати досить репрезентативними для всіх сільських домогосподарств.

Середній склад родини членів колективних сільськогосподарських підприємств становив у 1998–1999 рр. 3,4 чол., а у 2000 р. – 3,2 чоловіка. Найчастіше сільське домогосподарство складається з трьох осіб. Проте все ж таки кількість осіб в сільських родинях у середньому трохи більша, ніж по Україні, за рахунок більшої кількості дітей.

Аналіз структури сімейного стану селян показує, що частка одружених у сільських родинях зменшується, а частка удових зростає. Ця тенденція є наслідком старіння сільського населення.

У табл. 1, 2 представлені дані щодо віку і сімейного стану дорослих членів сільських домогосподарств.

Таблиця 1

Вікова структура дорослих членів сільських домогосподарств,
% респондентів

Вік, років	1998 N=1197	1999 N=1600	2000 N=1600
18-29	9,2	7,7	6,0
30-39	15,0	14,6	13,0
40-49	19,9	18,7	18,8
50-59	19,3	17,6	26,7
60 років та старші	36,6	42,4	35,6

N – розмір вибірки.

Таблиця 2

Сімейний стан селян-членів сільгосппідприємств, % респондентів

Показник	1998 N=1197	1999 N=1600	2000 N=1600
Неодружений /неодружена	9,9	9,5	9,9
Одружений /одружена	76,6	80,7	71,3
Удівець / вдова	13,5	9,7	18,9

Середня кількість осіб у сільських сім'ях становила, чоловік:

1998 р. (N=1197)3,5
1999 р. (N=1600)3,5
2000 р. (N=1600)3,2

Оцінка доходів сільських домогосподарств. У ході загальнонаціональних досліджень 1998 та 1999 рр. респондентів просили підрахувати приблизні доходи їх домогосподарства (враховуючи всі джерела доходів всіх членів домогосподарства) за попередній рік. Ничже наведені дані, що стосуються оцінки селянами свого рівня доходів у 1997 році.

Річний дохід однієї родини у 1997 р. становив у середньому 1360 грн., тобто середньомісячний дохід домогосподарства складав 113 гривень. Ці дані отримані в результаті опитування 1197 респондентів – працівників і пенсіонерів сільгосппідприємств влітку 1998 року. Дані враховують всі джерела доходів всіх членів домогосподарства за рік. Середньодушовий дохід на місяць складав 35 гривень. Таким чином, для половини сільських домогосподарств середньодушовий річний дохід складав 150–500 грн. або 12–42 грн. на місяць, що приблизно дорівнювало 6–21 дол.США. На рис. 1 представлено розподіл доходів сільських домогосподарств за 1997 рік.

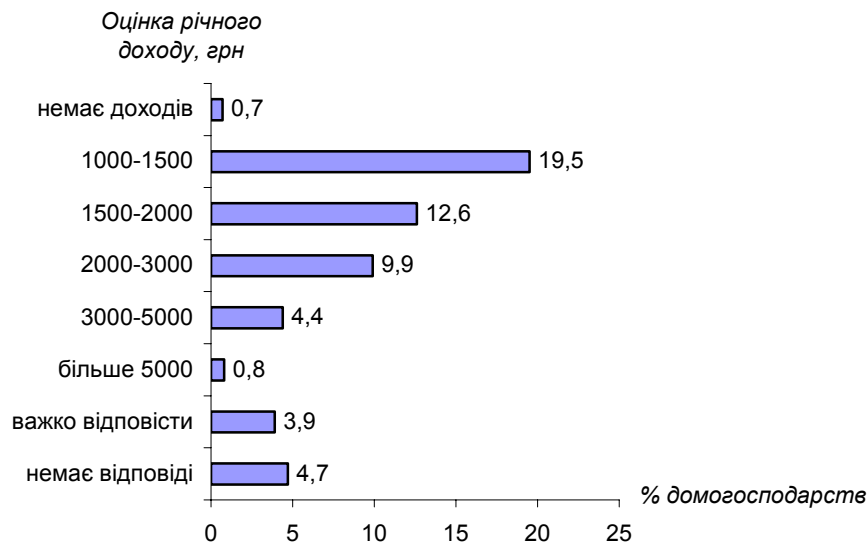

Рис. 1. Розподіл сукупних доходів сільських домогосподарств у 1997 р.
(за даними опитування 1998 р.)

За даними опитування 1998 р., селяни оцінювали матеріальний стан своїх родин порівняно зі середньостатистичною родиною України таким чином:

	% респондентів
Дуже високий	—
Високий	—
Вищий за середній	0,2
Середній	14,0
Нижчий від середнього	25,0
Низький	41,7
Дуже низький	19,1

Серед осіб, що вважають матеріальний стан своїх родин дуже низьким, майже половина – віком 60 років та старші. Пересічні працівники та пенсіонери сільськогосподарських підприємств переважають серед тих, хто оцінює рівень

свого добробуту як низький або дуже низький. Найвище оцінили рівень свого добробуту керівники сільськогосподарського виробництва.

За даними загальнонаціонального дослідження, проведеного у серпні 1999 р., середньорічний прибуток сільської родини у 1998 р. становив 2045 гривень. Середній склад сільської родини лишився незмінним – 3,4 чоловіка. У табл. 3 представлено показники доходів основних соціальних груп, зайнятих у сільськогосподарському виробництві і пенсіонерів сільгоспідприємств.

Таблиця 3

Показники рівня доходів сімей основних соціальних груп, зайнятих у сільськогосподарському виробництві і пенсіонерів у 1998 р., грн.

Соціальна група	Середньорічний дохід домогосподарства	Середньомісячний дохід домогосподарства	Річний середньодушовий дохід	Місячний середньодушовий дохід
Робітник	2183	182	641	53
Службовець	2084	174	662	55
Керівник середньої ланки	2310	192	693	58
Головний спеціаліст	2996	250	890	74
Керівник підприємства	3953	329	1044	87
Пенсіонер	1560	130	741	62

Згідно з даними щодо середнього офіційного курсу долара США у 1998 р., середньодушовий дохід працівників сільгоспідприємств складав 21 дол.США, а пенсіонерів – 25 дол.США на місяць. Найвищий дохід отримували керівники підприємств – 36 дол.США на місяць. Деяке зростання доходів селян у 1998 р. порівняно з попереднім 1997 р. відбувалося на фоні зменшення доходів, отриманих за роботу в сільгоспідприємствах і збільшення заборгованості по заробітній платі працівникам сільгоспідприємств. Отже, доходи зросли за рахунок інших джерел. Розглянемо структуру доходів сільських домогосподарств і динаміку різних джерел у структурі доходів.

Структура доходів сільських домогосподарств: 1998–2000 роки.

Протягом трьох років – з 1998 по 2000 – у рамках соціального моніторингу аграрних реформ, який здійснювався в ході Проекту приватизації землі та реорганізації КСП в Україні, досліджувалися джерела доходів сільських домогосподарств та їх значення для селян. У 1998 р. доходи формувалися з наступних джерел: особисті підсобні господарства (ОПГ), натуроплата, отримувана в сільгоспідприємствах, пенсія, зарплата у грошовому виразі та різноманітні послуги, пільги чи допомога сільгоспідприємства. Наступними роками до цього переліку джерел доходів було додано орендну плату. Інші джерела доходів, зокрема, пов'язані з підприємницькою діяльністю, мають менше значення для сільських домогосподарств, ніж для міських. За даними опитування 1999 р., в селах менше, ніж у містах, розповсюджені “човниковий

бізнес” (1,4 % респондентів) і підприємництво (0,8 % респондентів). 0,8 % селян виїжджають на сезонні роботи за кордон.

Протягом трьох років респондентів просили оцінити важливість перерахованих вище джерел підтримки матеріального добробуту їх сімей за категоріями “дуже важливе джерело”, “досить важливе”, “майже не має значення” та “немає такого джерела”. Дані опитувань оцінимо за бальною шкалою, де 3 – “дуже важливе джерело”, 2 – “досить важливе”, 1 – “майже не має значення”, 0 – “немає такого джерела”. Результати ранжування джерел доходів за бальною шкалою представлено у табл. 4.

Таблиця 4

Ранжування джерел доходів сільських домогосподарств
за оцінками їх важливості

Джерело доходів	1998		1999		2000	
	бали	місце	бали	місце	бали	місце
ОПГ	2,56	1	2,8	1	2,79	1
Натуроплата	1,67	2	2,00	2	1,84	2
Зарплата у грошовій формі	1,63	3	1,84	3	1,36	5
Пенсія	1,48	4	1,84	3	1,51	4
Послуги, пільги, допомога	1,01	5	1,54	4	1,57	3
Орендна плата	–	–	1,2	5	0,97	6

Найважливішим джерелом доходів сільського домогосподарства є особисте підсобне господарство, частка якого у структурі доходів постійно зростає. За даними опитування 2000 р., 82,6 % селян вважають доходи, отримані від особистого підсобного господарства, дуже важливим джерелом своїх доходів. У 2000 р. респондентів просили приблизно оцінити частки доходів, отриманих від сільськогосподарського підприємства та особистого підсобного господарства, якщо прийняти за 100 % річний дохід домогосподарства. У середньому дохід від ОПГ склав 65 %, а дохід від сільгосппідприємства – 23 %, тобто у середньому частка доходу, отримана від ОПГ, майже втричі перевищує дохід від підприємства (рис. 2). Таким чином, селянське ОПГ однозначно можна вважати основним джерелом доходів сільської родини.

У свою чергу, значущість зарплати у грошовій формі як джерела доходів сільських сімей за останні роки суттєво зменшилась. Якщо у 1998 і 1999 рр. селяни відводили зарплаті третє місце серед джерел своїх доходів, то у 2000 р. – вже п’яте (передостаннє) місце. Причини полягають у зростанні заборгованості по заробітній платі працівникам сільгосппідприємств, її низькому рівні і виплаті переважно не у грошовій формі, а продукцією сільгосппідприємства. Зокрема, за даними опитування 1999 р. чверть працівників сільгосппідприємств понад двох років не отримували зарплату грошима. Для 36 % працівників заборгованість по заробітній платі склала від півроку до двох років. Таким чином, “живі” гроші, що вкрай необхідні сільським сім’ям, отримуються ними переважно шляхом продажу продукції ОПГ.

У 1999 р. лише керівники і головні спеціалісти сільгосппідприємств поставили заробітну плату (у грошовій формі) на перше місце серед джерел доходів своїх домогосподарств. Проте вже в наступному році серед джерел їхніх доходів також переважали доходи від особистих підсобних господарств.

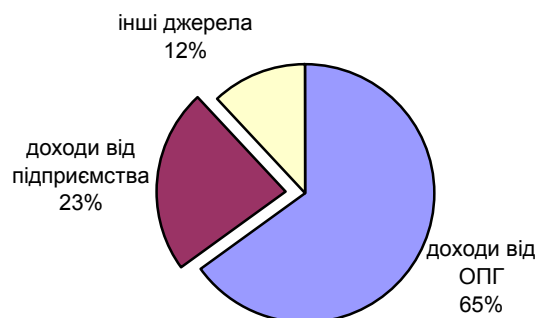

Рис. 2. Структура доходів сільських домогосподарств у 2000 р.
(оцінки членів домогосподарств)

Дані щодо джерел доходів членів КСП створюють ілюзію існування певної “незалежності” селян від сільськогосподарських підприємств. Проте є підстави стверджувати, що у свою чергу особисті підсобні господарства існують і розвиваються на ресурсній базі, що законними або незаконними шляхами отримується з підприємства.

Масштаби і міру залежності особистих підсобних господарств від сільськогосподарських підприємств оцінимо на підставі даних загальнонаціонального опитування 2000 року. Понад половини працівників і пенсіонерів сільгосппідприємств вважають, що виробництво продукції в їхніх особистих підсобних господарствах залежить від можливостей сільгосппідприємства, членами якого вони є (рис. 3). Лише 24 % респондентів вважають свої особисті господарства незалежними від сільгосппідприємства. Значна частка респондентів (25 %) не відповіла на це запитання анкети, що цілком зрозуміло з огляду на поширення такого негативного явища, як розкрадання майна сільгосппідприємства.

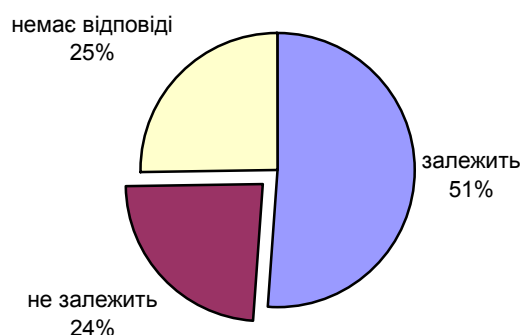

Рис. 3. Масштаби залежності ОПГ від сільгосппідприємств (2000 р.)

Отже, сільськогосподарські підприємства повністю або частково забезпечують сільські домогосподарства кормами, насінням, добривами, молодняком худоби і птиці, послугами по оранці городів, транспортними послугами тощо. Уяву про міру цієї залежності можна отримати на підставі даних того ж таки опитування 2000 року. 29 % респондентів, що визнали залежність своїх ОПГ від сільгосппідприємства, вважають, що залежать від останнього “значною мірою”, а 43 % вважають цю залежність незначною.

На нашу думку, залежність ОПГ ресурсів сільгосппідприємств однаково згубна як для великих сільськогосподарських підприємств, так і для домогосподарств, що від нього живляться. Адже передача ресурсів від сільгосппідприємства до ОПГ підриває ресурсну базу підприємства, а занепад сільгосппідприємства, у свою чергу, викличе занепад ОПГ, що живляться від нього.

Отже, результати обстеження показали, що доходи сільських домогосподарств, навіть якщо вони отримуються переважно за рахунок особистих підсобних господарств, значно залежать від сільськогосподарських підприємств.

Враховуючи зростаючу важливість доходів від особистих підсобних господарств у структурі доходів сільських домогосподарств всіх соціальних груп сільського населення, подальший аналіз присвяtimo перспективам розвитку ОПГ.

Характеристика і рівень товарності особистих підсобних господарств. У середньому по країні площа земельної ділянки під особистим підсобним господарством, за даними опитування 2000 р., складає 0,34 гектара. У перспективі третина домогосподарств хотіла б збільшити площу земельної ділянки під ОПГ. На кожні 10 сільських домогосподарств у 2000 р. припадало у середньому 8 корів, 3 телят, 16 свиней, 11 поросят, 3 кози, 143 голови кролів і 224 голови домашньої птиці. У перспективі 13 % домогосподарств хотіли б розширити виробництво продукції тваринництва, а за умови гарантованого збуту продукції ця частка зростає до 40,3 відсотка.

Відповідно до чинного законодавства України ознакою ОПГ є те, що вироблена в ньому сільськогосподарська продукція призначена, насамперед, для власного споживання, тому власники ОПГ не вважаються суб'єктами підприємницької діяльності. Проте, якщо селяни систематично (понад чотирьох разів протягом року) продають вироблену в ОПГ сільськогосподарську продукцію, то отриманий ними дохід може розцінюватись як об'єкт оподаткування. Уявлення про напрямки використання виробленої в ОПГ сільських домогосподарств продукції дають дані, отримані в ході загальнонаціонального дослідження 2000 р., що охопило працівників і пенсіонерів сільськогосподарських підприємств (рис. 4). 48,4 % сільських сімей продають частину виробленої їх домогосподарствами продукції, а 38,9 % обмінюють вироблену продукцію на іншу. Останні також можна вважати товарними, адже вони вимушено уникають центрального ланцюжка у класичній схемі “товар-гроші-товар”. Отже, принаймні половина сільських ОПГ є товарними.

За даними опитування 1998 р., серед домогосподарств, що виробляють продукцію на продаж, половина продають менше чверті виробленої продукції, і лише 22 % – більше половини (рис. 5).

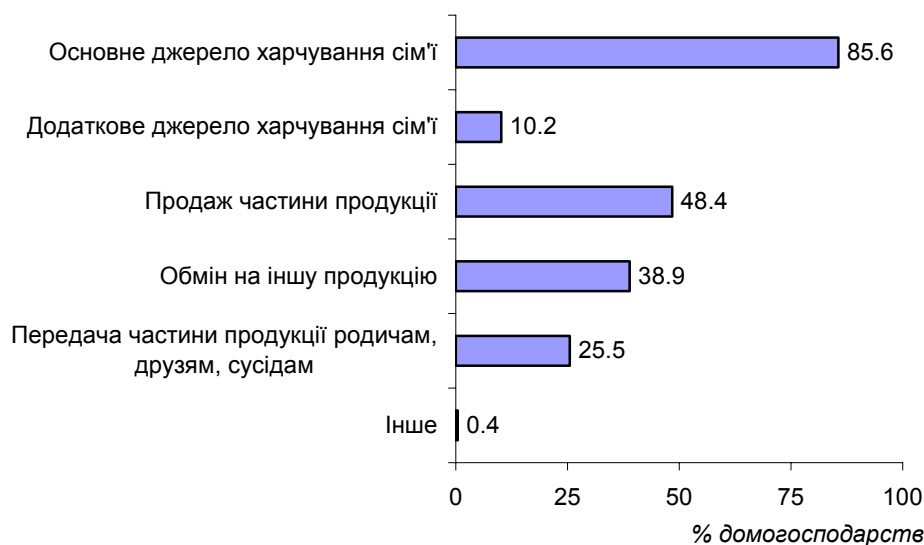

Рис. 4. Напрямки використання продукції, виробленої в ОПГ (2000 р.)

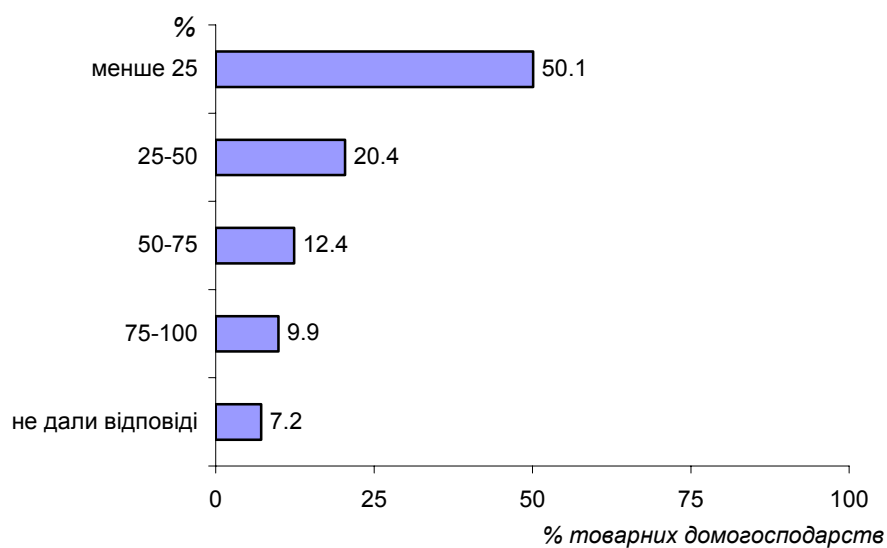

Рис. 5. Частка продукції товарних ОПГ, що продається (1998 р.)

22 % домогосподарств реалізують продукцію своїх ОПГ в обласних центрах, 26,9 % – у районних центрах, а 27 % – у своєму населеному пункті.

Аналіз рівня товарності ОПГ був би неповним без конкретизації видів продукції, що виробляється на продаж, з'ясування регулярності продажу, а також перспектив зростання товарності ОПГ.

Дані, наведені у табл. 5, розширюють емпіричну базу щодо напрямків використання основних видів продукції ОПГ і характеризують рівень і перспективи товарності сільських домогосподарств.

Таблиця 5

Розподіл основних видів сільськогосподарської продукції ОПГ
за частотою реалізації (2000 р.)

Вид продукції	Частка домогосподарств, що продають продукцію ОПГ, %			
	регулярно	інколи	не займаються	не займаються, але хотіли б
Овочі та фрукти	32,6	32,7	32,0	2,6
Молочна продукція	22,4	25,5	49,8	2,3
Птиця та яйця	9,8	36,7	48,1	5,4
М'ясо	11,4	33,9	46,8	7,9
Інша продукція	3,9	4,2	80,3	11,6

Отже, найпоширенішими видами діяльності товарних ОПГ є вирощування на продаж овочів та фруктів, виробництво молока і молочних продуктів, м'яса, яєць та м'яса птиці. Виробництвом інших видів товарної продукції займається лише 8 % домогосподарств. 65 % сільських домогосподарств вирощують овочі та фрукти на продаж, майже половина домогосподарств виробляють на продаж молочну продукцію, птицю, яйця, м'ясо. 8 % опитаних членів домогосподарств хотіли б зайнятися виробництвом м'яса на продаж, 5 % – виробництвом яєць і птиці, отже у перспективі частка товарних домогосподарств зростатиме.

Перспективи розвитку особистих підсобних господарств у зв'язку з реорганізацією КСП. Згідно з Указом Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 р., громадяни-власники земельних сертифікатів отримали право виходити з сільськогосподарських підприємств, одержувати свої земельні частки в натурі (на місцевості) і вести на цих ділянках особисте підсобне господарство. За оцінками спеціалістів Інституту аграрної економіки, у 1999 р. 50 тис. селян мали намір вийти з КСП з метою розширення особистого підсобного господарства [5]. Загалом, в Україні налічується 11,5 млн. підсобних господарств громадян, де зайнято 2,1 млн. осіб. Таким чином, частка членів КСП, що мали намір розширити особисте підсобне господарство за рахунок земельного паю, складала всього 2,4 відсотка. За офіційними даними Мінагрополітики, до 1 квітня 2000 р. 2 % власників земельних часток вже виділили свої частки з колективних земель для розширення особистих підсобних господарств. Проте дослідження показують, що насправді частка бажаючих приєднати виділені з КСП земельні ділянки до особистих господарств є набагато більшою. Цей висновок зроблено на підставі даних чотирьох загальнонаціональних соціологічних досліджень, проведених на замовлення Проекту приватизації землі та реорганізації КСП в Україні Міжнародної Фінансової Корпорації серед власників земельних часток протягом 1996–2000 років. На запитання: “Якщо б Ваша сім'я реально мала земельну частку, виділену в натурі, що б Ви хотіли з нею зробити (за наявності відповідних

умов)?” – у 2000 р. 39,5 % власників земельних часток відповіли, що хотіли б обробляти землю своїми силами (рис. 6).

Запитання: "Якщо б Ваша сім'я реально мала земельну частку, виділену в натурі, що б Ви хотіли з нею зробити (за наявності відповідних умов)? "

Варіант відповіді: "Обробляти своїми силами"

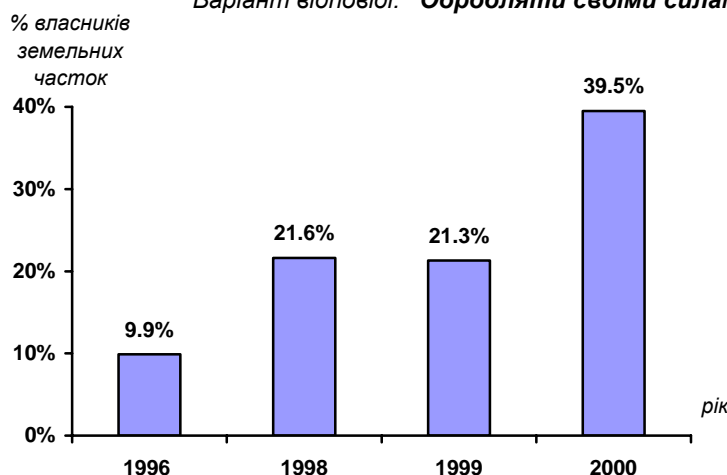

Рис. 6. Перспективи розширення особистих підсобних господарств

Починаючи з 2000 р., кількість бажаючих самотійно господарювати, тобто утворити щось на зразок сімейних ферм, значно перевищує кількість селян, що хотіли б здавати землю в оренду. Адже за результатами минулорічного опитування понад половини селян (55 %) хотіли б передати землю в оренду, а у 2000 р. – лише 29,5 відсотка. Може бути два пояснення цього явища, які не виключають, а доповнюють одне інше. По-перше, все менше надій пов'язують селяни з швидким відродженням великих сільсько-господарських підприємств, а по-друге, згідно з Указом Президента України селяни отримали реальну можливість приєднати свої земельні частки до ОПГ без створення юридичної особи.

До речі, основні надії щодо відродження сільського господарства селяни покладають саме на розвиток особистих підсобних господарств. За даними загальнонаціональних опитувань у 1999 і у 2000 рр., підтримку особистих підсобних господарств більшість селян (82 %) вважають першочерговим заходом по виведенню сільського господарства з кризи.

Таким чином, якщо держава створить дійсно сприятливі умови для виділення земельних часток в натурі і приєднання їх до особистих підсобних господарств, то частка невеликих сімейних ферм має бути досить значною, хоча частка селян, що розпорядяться таким чином своєю землею, не досягне п'ятої частини в силу ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів. З одного боку, цей процес стримується нестачею коштів на оплату землевпорядних робіт. А з іншого, враховуючи досвід складних стосунків між керівниками КСП і фермерами, неважко передбачити, що й процес виділення земельних часток під особисті підсобні господарства не обійдеться без певних перешкод з боку керівників сільськогосподарських підприємств. Згідно з результатами

соціологічних опитувань, понад половини керівників сільгосп підприємств вважають, що подальше розширення земель, використовуваних особистими підсобними господарствами за рахунок виділених із колективного господарства земельних часток, є невиправданим. Негативне ставлення до цієї позиції Указу висловили також 39 % обласних і 46 % районних урядовців.

Таким чином, говорити про наявність сприятливих умов для виконання цієї позиції Указу Президента України не доводиться. Ініціатива знизу, навіть законодавчо підкріплена, буде стримуватись опором зверху.

Якщо ж ці процеси поступово дійсно набудуть масового характеру, то зросте рівень товарності ОПГ і виникне мережа невеликих сімейних ферм. Оскільки ця стаття присвячена аналізу доходів сільських домогосподарств, не будемо втягуватись у дискусію щодо економічної доцільності виникнення великої кількості дрібних ферм. Розглянемо тільки один аспект цієї проблеми, а саме психологічний. Зауважимо, що такий шлях розвитку сільського господарства безсумнівно уособлює консервативну складову розвитку суспільства, але є цілком природним з точки зору людської психології. Адже, на думку видатного психолога Карла Юнга, “контакт з підсвідомим приковує нас до нашої землі і робить нас надзвичайно важкими на підйом, що з точки зору прогресу не є корисним ... Проте той, хто лишається на своїй землі, набуває довговічності” [6]. Отже, з точки зору еволюції суспільства тенденцію повернення селянства до землі у найбільш простій, безпосередній формі не можна засуджувати однозначно. Адже у тій мірі як психіка окремої людини руйнується від втрати зв'язку з материнськими, земними першоджерелами своєї сутності, так і колективна свідомість нації страждає від втрати земного коріння. До того ж у соціальному плані утворення невеликих сімейних ферм було б позитивним явищем для забезпечення зайнятості сільського населення, розвитку дрібного підприємництва в сільській місцевості і зростання доходів сільських домогосподарств.

Література

1. Шанин Т. Экстраполярные структуры и неформальная экономика современной России // Неформальная экономика. Россия и мир. – М.: Логос, 1999. – С. 11–32.
2. Перотта Л. Розмір та структура доходів сільських сімей в Україні / Дослідження ЦПЕР, 1999. – № 13.
3. Реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств / О.Онищенко, Т.Осташко, О.Гончарук, Д.Коник. – К.: Століття, 1999. – 52 с.
4. Соціальні проблеми реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств / Гончарук О.С., Марусов А.Ю., Осташко Т.О. / Під ред. Ю.І.Саєнко – К.: Центр соціальних експертиз і прогнозів Ін-ту соціології НАНУ, 2000. – 108 с.
5. Купалова Г.І., Скупий В.М. Зайнятість на селі. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1999. – С. 23.
6. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1994. – С. 157.